

Nagy András

Recenzió Dr. Bertalan Péter: Sorsfordító évek 1990-1994 Dilemmák és alternatívák a gazdaságpolitikában című könyvéről

Review on Game-changing Years 1990-1994 Dilemmas and Alternatives in Economic Policy by Péter Bertalan

ÖSSZEFOGLALÁS

A recenzióban bemutatásra kerülő könyv a legmodernebb geopolitikai, hálózatelméleti megközelítések és primer források alkalmazásával elemzi a rendszerváltáshoz vezető utat a hidegháború kezdetétől napjaink válságáig. Nemcsak maga az 1990-1994-ig tartó időszak áll a fókuszpontban, hiszen az eseményeket alakító hálózatok már jóval korábban mozgásba lendültek, és mindmáig meghatározó tényezői a világpolitikának, és régióink jövőjének is kulcselemei. A hiánypótló kutatómunka eredményeként megismerhetjük azokat a komplex folyamatokat, melyek elvezettek a rendszerváltáshoz, és a világpolitika átalakulásához az 1990-es években. Egy sokat vitatott időszakról, történelmünk sorsfordító éveiről szereshetünk mélyebb tudást, valamint a hálózatokban való gondolkodáshoz is hozzásegít bennünket Dr. Bertalan Péter műve.

Kulcsszavak: rendszerváltás, geopolitika, hálózatok, gazdaságpolitika, globalizáció

SUMMARY

The book presented in this review analyses the events that led to the Hungarian regime change, applying primary sources and the latest methodology of network theory and geopolitics from the start of the Cold War to the recent crisis. The author not only focuses on the period of 1990-1994, as the networks shaping the events have already been set in motion long before, and are determining factors still today in world politics while playing a key role in the future of the region. As a result of this unique analysis, all the complex processes are revealed that led to the change of regime in Hungary and the shifts in world politics in the 1990's. The book by Dr. Péter Bertalan contributes to a greater understanding of the debated, game changing period of the regime change, and also helps us understand how to think in terms of networks.

Keywords: change of regime, geopolitics, network theory, economic policy, globalization

NAGY ANDRÁS, Nemzetközi Kapcsolatok Szakértő, Pécsi Tudományegyetem
(andrasnagy1992ad@gmail.com).

BEVEZETÉS

Forradalom volt-e a rendszerváltás? Milyen hatással volt a globalizáció a keleti blokk összeomlása után hazánkra, hogyan befolyásolta a rendszerváltás folyamatát? Milyen geopolitikai áramlatok sodorták Magyarországot a rendszerváltás röögös útjára? Mikor kezdődött, befejeződött-e a rendszerváltás?

A VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár és a Magyar Napló Kiadó gondozásában megjelent Sorsfordító Évek 1990-1994, Dilemmák és alternatívák a gazdaságpolitikában című munka hiánypótlónak tekinthető. Dr. Bertalan Péter legújabb könyve egyrészt a nemzetközi viszonyok komplex rendszerébe ágyazva mutatja be azokat a kihívásokat, melyekkel Magyarország első demokratikus úton megválasztott kormányának szembe kellett néznie a kétpólusú világrend megszűnését követően, másrészt, az Antall-kormány eddig fel nem tárt belső dokumentumainak átfogó elemzésével enged betekintést nyerni a gazdaságpolitikai döntéshozatal kulisszái mögé.

KIHÍVÁSOK ÉS AZ ÁLLAM SZEREPE

Múltunk megismerése elvezethet bennünket a jelenünkben zajló gazdasági, társadalmi, politikai folyamatok megértéséhez. A történelem folyamának egyre gyorsuló áramlata a globalizáció. Szigorúan gazdasági szempontból vizsgálva a kérdést, Magyarországnak néhány éve volt arra, hogy becsatlakozzon a világgazdaság vérkeringésébe, egy olyan évtizedeken át tartó hálózatos fejlődésbe, melyhez a gazdasági struktúrák nem álltak rendelkezésre, az átállás társadalmi árát pedig a folyamat kezdetén lehetetlen volt megbecsülni. Az ország, bár megsza- badulhatott a rákényszerített politikai és gazdasági struktúráktól, nem rendelkezett előkészített recepttel arra, miként lehetne behozni a lemaradást oly módon, hogy a társadalom a lehető

legkevésbé szenvedje meg az átalakulást, és az ország se menjen csődbe, mely reális veszély volt. Bár hazánk a rendszerváltást megelőzően is vehetett fel hitelt a nemzetközi piacról, tagja volt az IMF-nek és a Világbanknak 1982-től, azonban nem tekinthető a nyugati, erősen globalizált gazdasági hálózatok részének, sokkal inkább annak szubjektuma, és vesztese, hiszen a svájci bankokban felhalmozódott petrodollárokból (az olajárrobbanás nyertesei) meggazdagodott szereplők olcsó, majd később a kamatok emelkedése miatt igen drága hiteleinek függőségi hálójába gabalyodott. Mít tehet hát az állam?

„Az állam feladata nem az, hogy megszüntesse a problémákat (vö: diktatúra), hanem, hogy kreatívan kezelje azokat, tanulva a situációkból. Nincs függetlenség sem. Nem gondolhatja egy állam vagy vezető sem, hogy függetlenítheti magát akár az állampolgáraitól, akár más emberektől, államoktól. Ebből következik, hogy nincs zárt és teljes önellátás sem. Az erőforrások közösek. És nem csak egy államon belül, hanem az egész világon. Ennek a tudattalan folyamata a globalizáció, amelyet vagy megértünk, elfogadunk és alakítunk, vagy elpusztítjuk magunkat, de legalábbis a civilizációunkat.” (Birher–Bertalan, 2014:58-59).

A függetlenség kérdésköre rendkívül bonyolult. A rendszerváltás időszakát, és még inkább napjainkat komplex interdependenciák hálózatos rendszere alkotja, melynek állami és nem állami szereplők (transznacionális vállalatok, nemzetközi szervezetek, intézmények, magánemberek) egyaránt részei, kapcsolati hálójuk többszintű, a kapcsolatok jellege sokrétű, elemzésük a hálózati geopolitika multidiszciplináris tudományának feladata, melynek alkalmazását Dr. Bertalan Péter könyve hűen tükrözi. A világpiacba való visszaintegrálódás eszköze a külföldi működőtőke bevonása lett túlnyomó részben a privatizáción keresztül, mely azonban a külső függőség egyik meghatározó ele-

mévé is vált egyben, akárcsak az orosz energiahordozók. Az állampolgárokkal kapcsolatos belső függőséget tekintve, a véres forradalom, államcsőd nélküli politikai és gazdasági rendszerváltás véleményem szerint a rendszerváltó elit tevékenységének egyértelműen pozitív eredménye.

BRETTON WOODS-TÓL A RENDSZERVÁLTOZÁSIG ÉS TOVÁBB

A könyv struktúráját tekintve két nagy szerkezeti egységre bontható. A „Történelmi előzmények és a jelen összefüggésrendszere” című fejezet magát az elemzést ismerteti, míg a második szerkezeti egység felsorakoztatja azokat a primer forrásokat, melyek felhasználásra kerültek a kutatómunka során a tanulmányban. Az Antall-kormány gazdaságpolitikájában meghatározó szerepet játszó szakemberek, többek között Diczházi Bertalan kormányfőtanácsos, Hieronymi Ottó közgazdász, Botos Katalin közgazdász, az Antall-kormányban bankügyekért felelős tárca nélküli miniszter, Cinkotai János, a kormány főtanácsosa, Bod Péter Ákos közgazdász, az MNB elnöke, Matolcsy György közgazdász, az MNB elnöke, Mellár Tamás kormányfőtanácsadó elemzéseit, jelentéseit találjuk a dokumentumok között. A könyv epilógussal zárul, levonva a rendszerváltás folyamatának tanulságait.

A szerző a 2022-es pénz- és hitelválság okainak feltárásával indítja elemzését, rámutatva a válság(ok) következményeire. Az első fejezet bevezetőjét olvasva választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogyan kapcsolódik össze napjaink válsága, és maga a rendszerváltás időszaka.

A könyv az olajfegyver bevetésétől az 1970-es években egészen a pénzfegyver bevetéséig vezet végig az olvasót azokon a folyamatokon, melyek a jelenlegi krízis meghatározó elemei. Az Egyesült Államok mindent megnyerő győz-

tesként került ki a második világháborúból, a Bretton Woods-i pénzügyi rendszer az Egyesült Államok dominanciájával (dollárstandard rendszer: a nemzeti devizákat a dollárhoz kötik, a dollárét pedig az aranyhoz) egészen 1971-ig fennállt. A vietnami háborút követően ez a rendszer fenntarthatatlanná vált, az olajválságok pedig bebizonyították, hogy a „dél” is sakkban tudja tartani „északot.” Az OPEC országok és a Szovjetunió kerültek ki győztesként, az olajból származó bevételek svájci bankokban halmozódtak fel, melyek akkor még olcsó hiteleket biztosíthattak, többek között Magyarország számára. Azonban „a hitelek nagy részét tömegjóléti kiadásokra fordították az elavult termelőeszközök technológiai felújítása helyett.” (Bertalan, 2023:32). A hitelek kamatai is jelentős mértékben növekedtek a dollár árfolyamának emelkedése miatt, az államcsőd elkerüléséhez az 1980-as években az IMF és a Világbank gyorssegélyére volt szükség.

A keleti blokk összeomlása az Egyesült Államok rövid ideig tartó hegemoniáját hozta el, azonban Kelet-Közép-Európa és a Balkán térségének integrálása a nyugati intézményrendszerekbe (Európai Unió, NATO) a mai napig konfliktusos helyzetet teremt az újra megerősödő Oroszországgal. Itt kerül előtérbe a pénzfegyver bevetése.

A „Magyar rendszerváltás aspektusai”, valamint a „Magyarország és a globalizáció” alcímet viselő fejezetek Magyarország helyzetét veszik górcső alá a globális térben, a globális – lokális kölcsönhatások rendszerében. A kutatás alapját a gazdasági teljesítményt és a külföldi működőtőke-áramlás alakulását bemutató komparatív elemzés, valamint Ulrich Beck német szociológus globalizmusról alkotott értékezései adják.

A tényekre alapozva a szerző az alábbi következtetésekre jut: „a régiók országai, köztük hazánk is, úgy érkeztek a váratlan rendszer-

változás küszöbére, hogy választ kellett adniuk a globalizáció gazdasági kihívásaira, és a társadalmi átalakulás igénye által felvetett kérdésekre.” (Bertalan, 2023:23). „Magyarország a rendszerváltozás terelőútján kettős teherrel indult. A térség egyik legnagyobb államodóságával és a tulajdonviszonyok átalakításának a kötelezettségével kellett megküzdenie. Ez a két tényező határozta meg a magyar rendszerváltozás sajátosságait.” (Bertalan, 2023:24).

ÚTKERESÉS A HÁLÓZATOK FOGSÁGÁBAN

A globalizáció sokkoló hatása keményen próbára tette a keleti blokkból kiszakadt kis, nyílt, megsebzett és sebezhető nemzetgazdaságokat. „A folyamat alapvetően a világ gazdasági és társadalmi koncentrációjával és polarizációjával, a növekedési kényszer erősödésével és az infokommunikációs technológia robbanásszerű fejlődésével írható le, amelynek legfőbb haszonélvezői a multinacionális vállalatok tulajdonosai és vezetői. Ebben a folyamatban jobban kitűnnek a feszültségek, konfliktusok és össze-ütközések kultúrák, politikai-közgazdasági érdekek, a jog- és értékrendszerek között. A globalizáció következtében a klasszikus hierarchikus struktúrák szükségszerűen hálózattivá alakulnak át, mivel az ember komplexebb rendszerek alkalmazására is képessé vált. A szervezeteket egyre inkább az erőforrásaikhoz való kooperatív viszony, nem pedig a belső hierarchia határozza meg. Egy kicsi és szegény ország hatalmát centralizált vezetője ugyan gondolhatja nagyának, azonban a hálózatban elfoglalt szerepe – figyelemmel az erőforrásokra – a valóságban szerény.” (Birher–Bertalan, 2014:58-98-99).

A rendszerváltó elit történelmi feladata volt rátalálni arra az útra, amely ebben a helyzetben járható. Regionális összehasonlításban a kelet-közép-európai régió külföldi működőtöke bevonó képessége gyengének tekinthető az

adatok szerint. A Kenichi Ohmae gazdasági triádmodellje alapján készített elemzés is hasonló képet mutat, az Egyesült Államokból, Európai Unióból és Japánból érkező beruházások volumene elenyésző volt 1993-ban, az államcsőd elkerüléséhez azonban elengedhetetlen volt a külföldi működőtöke bevonása, ennek eszköze lett a privatizáció, melyről a következő fejezetben olvashatunk részletesebben.

Quo vadis Magyarország? Hazánk több, mint egy évezredes történelme során kelet és nyugat között őrlődött, mozgásterének függvényében kötéltańcokként egyensúlyozva. A kelet-közép-európai régió geopolitikai tektonikus lemezek között fekszik, időnként különböző magnitúdójú földrengések rázzák meg. A geopolitika és a rendszerváltozás kölcsönhatásai című fejezet mélyebb betekintést enged a régió eladósodottságának megértéséhez, okainak feltárásához. A bipoláris világrend megszűnésével Magyarországnak lehetősége adódott bekapcsolódni a Nyugat vérkeringésébe, azonban jelentős hátrányból indult, nemcsak gazdasági szempontból, melyet jól szemléltet a műben feltüntetett, korábbi kutatásokon alapuló összehasonlítás Ausztriával és Lengyelországgal.

Az Egyesült Államokból nézve a kelet-közép-európai térség, beleértve Ukrajnát, Európa keleti határa, az Egyesült Államok befolyási övezetének peremén helyezkedik el. Oroszországból tekintve a térképre, régióink a kis félsziget – mely magában foglalja az Európai Unió országait – határvidéke. Az ukrán válság, mely nem 2022 februárjában kezdődött, az intenzív orosz és amerikai titkosszolgálati operatív tevékenység egyértelműen bizonyítja, hogy sem Oroszország, sem az Egyesült Államok nem mondott le befolyási övezetéről. A rendszerváltások különböző ütemben zajlottak le, ennek okait az országok „társadalmi, gazdasági és geopolitikai helyzetének bonyolult paradigma-rendszerével lehet összefoglalni. A történelmi

összefüggések feltárása a későbbiekben történhet meg, hiszen a rendszerváltozásnak nevezett folyamat időben elhúzódó eseménysor. El kell kerülni a gyorsan egymás után következő eseményekből, a dominóelv érvényesüléséből adódó, ma még elfogadott következtetést, hogy a rendszerváltozás befejezettségét véglegesnek tekintjük.” (Bertalan, 2023:33-34)

A kutató rendszerezi és részletesen bemutatja a rendszerváltás fogalmával összeforrt magyar privatizáció folyamatáról, jogi háttéréről rendelkezésre álló szakirodalmat. A privatizáció magyar modelljének komplexitása tükrözi a problémák összetettségét, melyekre választ adni volt hivatott. „Az 1947-ben kezdődő, több mint 50 évig tartó hidegháború, mint globális geopolitikai tényező vezetett el a rendszerváltozáshoz. A privatizáció a rendszerváltozás összetett, sokvektorú politikájának, erőpolitikájának eredője lett. Ennek bonyolult technikai rendszere önmagában is igazolta, hogy milyen nehéz volt a szocialista rendszer gazdasági struktúráját lebontani, és az újat úgy felépíteni, hogy az ország gazdasági és politikai szempontból működőképes maradjon.” (Bertalan, 2023:46).

A kirakós utolsó darabja a szerző munkájában Matolcsy György meglátására építve a belföldi eladósodottság változásának bemutatása a 90-es évek folyamán. Míg a politikai rendszerváltozás idején elhanyagolható volt a belső államadósság, addig a 90-es évek végére már 15 milliárd dollárt tett ki.

Dr. Bertalan Péter kutatómunkájának köszönhetően publikálásra kerültek a könyvben a magyar gazdaságpolitika meghatározó alakjainak jelentései, elemzései, beszámolóí, melyeket a „Dokumentumok” fejezet alatt böngészhetünk. A tudományos munkát a primer források felhasználása, rendszerezése, és a geopolitikai szemléletmód ötvözte teszi igazán különlegessé. A kötetet bátran ajánlom a gazdaságpolitika iránt érdeklődőknek, szakembereknek, egyetemi hallgatóknak, mindenkinek, aki a rendszerváltást átélte, vagy, mint jómagam, a rendszerváltás idején született, és szüleitől, nagyszüleitől hallott anekdotákat erről az időszakról.

Bertalan Péter (2023): Sorsfordító évek 1990-1994. Dilemmák és alternatívák a gazdaságpolitikában

Kiadó: VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Magyar Napló Kiadó, Budapest

ISBN: 978-963-541-107-8

Terjedelem: 284 oldal

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bertalan Péter (2023): Sorsfordító évek 1990-1994.

Dilemmák és alternatívák a gazdaságpolitikában

Birher Nándor – Bertalan Péter (2014): Hálózatokban.

Oktker-Nodus Kiadó, Veszprém